

УДК 83.3(4Ук)

Н.І. Кириленко

**ХУДОЖНІЙ ДОМИСЕЛ ЯК ЗАСІБ УСЕБІЧНОГО РОЗКРИТТЯ
ОБРАЗУ ЯРОСЛАВА МУДРОГО В РОМАНІ
П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ДИВО»**

Необхідною передумовою гуманістичних орієнтацій сьогодення, як і майбутнього, є усвідомлення себе через історію, її уроки. Це глибоко розумів видатний письменник ХХ століття П. Загребельний, який своїми творами проникав до витоків духовної культури наших предків. Його перший історичний роман «Диво» – цьому підтвердження. Стиль цього твору, авторська концепція в ньому – по-справжньому цікаві, оригінальні. За висловом В. Дончика, «чогось подібного практика українського роману досі фактично не знала» [2, с. 134]. У контексті історичної романістики він вирізняється цілісністю «художньо-філософської концепції» [8, с. 56]. Бачення й трактування автором складного доволі лишнього світу, людей у ньому ґрунтується на виваженій, добре продуманій філософській підоснові, історичності, загальнолюдських морально-етичних цінностях. Вимисел, фантазія Павла Загребельного в «Диві» органічно переплітаються з реальним історичним тлом життя наших предків, доповнюючи та поглиблюючи сприймання зображуваного.

«Історична наука дає романістові лише «напівфабрикат», іноді ж просто сировину, – наголошував М. Сиротюк, – а поетична фантазія мусить зробити з цієї «сировини» мистецьке полотно» [5, с. 40]. За її допомогою автор ніби осягає єдиним поглядом об'єкт свого зображення, виробляє композицію, сюжет майбутнього твору, змальовує побут, розкриває психологію персонажів тощо.

У більшості праць, присвячених роману, автори дають оцінку об'єднувальному чинникам для трьох часових площин, які уособлюють плін історії у творі. У літературознавчому аналізі творчого

доробку П. Загребельного важливе місце має посідати роль творчого домислу автора в інтерпретації історичних подій та їх героїв. Проте цей аспект творчості П. Загребельного є практично недослідженим. Ю. Бондаренко, З. Голубєва, В. Грабовський, В. Дончик, М. Ільницький, В. Панченко, О. Сизоненко, М. Слабошпицький, Л. Тарнашинська, В. Фашенко, В. Чумак та інші основну увагу звертали на проблематику романістики письменника, поетикальні особливості, зокрема композиційні, жанрові, стильові тощо. Сюжетні лінії та характеристика персонажів романів П. Загребельного початку XXI ст. стали предметом аналізу в літературно-критичних рецензіях М. Бриних, Ю. Мушкетика, В. Югова. Естетичні функції символів у прозі були предметом дослідження С. Нестерук. Аналіз стану дослідження в українському літературознавстві обраної теми дозволяє зробити висновки, що критикою належно оцінені твори П. Загребельного, але не подано цілісного осмислення етнопсихологічної концепції особистості Ярослава Мудрого в прозі письменника та її еволюції; не виявлено співвіднесення історичних, літописних відомостей та домислу автора в художньому вираженні цієї концепції в романі «Диво» митця. Цим зумовлена актуальність нашого дослідження.

Теоретико-методологічною базою нашого дослідження є філософські погляди Г. Сковороди, праці М. Жулинського та В. Марка про структуру художньої концепції особистості; літературознавців М. Слабошпицького, В. Фашенка, В. Дончика, дослідження П. Толочка, М. Грушевського, М. Аркаса, М. Костомарова, І. Крип'якевича, О. Субтельного, Д. Яворницького з історії та культури нашого народу, основні принципи психоаналізу З. Фрейда, К. Юнга, Е. Фромма, сучасні вчення А. Бароніна, Т. Стефаненко з етнічної психології; концепції досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Т. Гундорової, К. Естес, Н. Зборовської, С. Павличко, Т. Ровенської.

Мета статті – розкрити роль художнього домислу для відтворення образу Ярослава Мудрого в романі П. Загребельного «Диво».

Для достовірного відтворення образу князя Ярослава Мудрого П. Загребельний звертався до конкретних історичних джерел, зокрема літописів часів Київської Русі. Відомо, що Ярослав, коли став Київ-

ським князем, не відразу отримав можливість правити мирно, бо після того, як він убив Святополка, його протистояння з родичами не закінчилися. У романі «Диво» детально описано конфлікт Ярослава зі своїм двоюрідним братом – новгородським посадником Коснятином, про що в «Повісті минулих літ» згадок немає. Проте цей конфлікт має історичне підґрунтя. Як зазначає П. Толочко, згадки про цю ситуацію є в Софійському першому літописі. *«Коснятинъ же бяше тъгда Новѣгородѣ, и разгневался на нь Ярославъ, и поточи и Ростову; на третьє же лѣто повелѣл убити в Муромѣ, на Оуѣ рѣцѣ»* [цит. за п. 6, с.106].

Більше інформації про ці події знаходимо в Новгородському першому літописі, де розповідається, що на місце Коснятина, якого ув'язнили, Ярослав призначив князем свого сина Володимира. Причини гніву князя на новгородського посадника невідомі. Історики лише подають певні припущення, але факти для їх підтвердження не наводять.

П. Загребельний у романі «Диво» художньо домислює рядки літопису. Він вважає, що поштовхом до конфлікту послужило те, що Ярослав призначив новгородським князем на місце Коснятина свого новонародженого сина Володимира. Київський князь жорстоко учинив по відношенню до свого родича, який допоміг йому стати правителем Русі. Та письменник доводить, що Ярослав не хотів завдавати Коснятину такого удару, але мусив дбати перш за все про інтереси, єдність і могутність держави та міцність єдиної князівської влади, яка була необхідна для цього. А віддати Новгород непокірним Добринічам – означало втратити його, порушити цілісність держави та спричинити міжусобні війни. «Держава тримається ustalеним ладом. Роздавав князь Володимир землі своїм синам – роздавай і ти. Чужого не допускай. Сьогодні він порубає твої лодьї, як тоді Коснятин, а завтра намірється зрубати й твою голову» [3, с. 461].

Коснятин був ображений, намагався залякати Ярослава, повідомивши останньому правду про вбивство його брата Гліба. Ярослав наказав схопити колишнього посадника, посадити в поруб і відправити в Ростовську землю, щоб ніхто не довідався правду про смерть Гліба й причетність до неї Ярослава.

Зрештою, Ярослав «сів на київському столі, здається, твердо й навзажди» [3, с. 474]. У «Повісті минулих літ» зазначено, що цей період миру та спокою на Русі князь використав для будівництва міст, церков, монастирів, розбудови Києва, розвитку освіти. Цьому відводиться певне місце й у романі «Диво» П. Загребельного, але автор значно розширює літописні відомості перш за все завдяки не стільки домисленню фактів та подій, скільки проникненню у внутрішній світ Ярослава, мотивуванню його вчинків, показу психології персонажа, що дає можливість подивитися на постать Ярослава зовсім по-іншому, ніж це дозволяють історичні джерела.

Ярослав Мудрий у романі – особистість із багатим внутрішнім світом, правитель, що любить спокійне життя, книги й бесіди з освіченими людьми та священнослужителями, але, щоб вижити й перемагати, змушений навчитися володіти мечем, убивати, бути жорстоким. Після довгої боротьби з братами Ярослав, що не любив насильства з дитинства, остаточно зненавидів війни. Тому час своєї влади князь використав не для завоювання нових земель, походів і битв, як це робили його батько й дід, а для розбудови та впорядкування держави, розвитку освіти й культури. «Голова, накрита шоломом, відвикає думати. Зненавидів Ярослав за ці роки походи і битви, ніколи не любив військового ремесла, а тепер і поготів. Виборював, вивойовував собі право на спокійне князювання, на справи великі...» [3, с. 475].

Проте, як зазначає П. Загребельний, не тільки прагненням просвітити народ, підвищувати рівень його освіти та культури, розбудовувати державу, піднімати її авторитет у світі керувався Ярослав. Значну роль відіграло й честолюбство князя, його бажання увіковічнити своє правління, зберегти пам'ять про нього для нащадків, «виповнити своє життя діяннями якнайвищими, якнайщільніше виповнити», а також прославити Русь (а разом з нею й себе) у світі, зробити з Києва «другий Царгород» [3, с. 476]. Це й спонукало Ярослава збудувати «найбільший у всіх землях храм» – Софійський собор [3, с. 486].

Як свідчать літописи, заслуга Ярослава – не лише в будівництві Софії, оскільки князь заклав ціле місто з новими храмами та монастирями. «...на відносно невеликій території «міста Ярослава» ... був

зведений величний архітектурний ансамбль, до складу якого входило чотири храми, кам'яний палац, кріпосна стіна довкола митрополичої садиби. За своїми масштабами будівництво Києва часів Ярослава – безпрецедентне у давньоруській історії» [6, с. 151].

Про намір князя закласти «місто Ярослава» йде мова в романі «Диво». Проте П. Загребельний, використовуючи художній домисел, акцентує увагу не стільки на процесі його планування та будівництва, скільки на сумнівах і труднощах, з якими зіткнувся князь. Чим міцнішою ставала влада Ярослава, чим більше він намагався бути справедливим, об'єднати русичів, піднести авторитет держави, дбаючи про розвиток освіти й культури, закладаючи нові міста й храми, тим більше віддалявся від нього народ. Князь, що прагнув стати близьким для своїх підданих, згуртувати їх, розумів це й страждав, не знаючи, як виправити становище. «...мріяв очолити весь народ землі Руської, зібрати його воєдино, сказати йому щось особливе, почути й від нього, але народ і далі був десь далеко, в лісах і полях, народ стояв осторонь так само безмовний і насторожений, як і в часи Ярославового дитинства, народ тільки й ждав, щоб заявити про своє право, про свої вимоги: дай мені моє, бо маю до того право, бо я живий, бо я жнець, я ловець, я швець, я грець!» [3, с. 475].

Народ не цікавили честь та авторитет держави, будівництво нових церков і монастирів, на які треба сплачувати податок. Новий Бог, що вимагав покори, і церкви, що їх будував для народу князь, незрозуміла мова й книжні премудрості – усе це було чужим для русичів і здавалося їм непотрібним, навіть ворожим, адже ламало їхні старі традиції й віру предків. Тож цілком закономірно, що між князем-книжником, який найбільше цінував знання й вважав, що «нікчемне то діло – губити час на обжирання та обпивання, коли чоловікові, щоб жити, досить хліба та води...», та народом пролягла прірва відчуження, непорозуміння [3, с. 479]. «Страшне то було діло: князювання над усією землею. Скільки розбив він ворогів, скільки відбудував городів і церков, скільки разів одкривав житниці княжі для голодних, навчав темних, водив праведні суди, карав здирців, але ніхто цього не помічав, не співано про нього пісень, як про князя Володимира, не виходили в

нього такі пишні учти, як у отця-небіжчика, мав би ще щось зробити велике й дивне, але не знав що, мучився в думках, у безсонні, відчував, як старіє не роками, а днями, ще відчував, ніби не мудрішає, а поступово ніби дуріє; як став князювати, так почав боротися з власною глупотою... » [3, с. 469].

Щоб подолати цю прірву між владою та народом і стати мудрішим, Ярослав читав безліч книг, шукав відповіді на питання, що мучили його, у Святому Письмі та розмовах зі священнослужителями.

Зрештою, у результаті цих пошуків та набуття нового досвіду князь знайшов відповідь. Він прийшов до висновку, що відчуження й непорозуміння між владою та народом неминучі, бо вони мають протилежні інтереси, різне світосприйняття та життєві цінності, але треба, щоб досягти успіху, незважаючи на невдоволення мас, «робити задумане» й не відступати перед труднощами, бо «діла князя... повинні бути огромні навіть тоді, якщо злочини будуть огромні» [3, с. 489]. Ярослав «багато прочитав... книг, всі віки і всі народи там описані, скрізь було багато жорстокості, але тільки вона доводила народи до розквіту. Завжди, щоб держава могла розквітати й піднятися вище за всіх, народ повинен згодитися на деякі пожертви й нестатки. Сам він на це ніколи не піде, його треба примусити» [3, с. 485].

Така позиція, доводить П. Загребельний, додала Ярославу впевненості, допомогла подолати сумніви, що заважали його самореалізації, стати сильним, рішучим правителем, який доклав максимум зусиль для зміцнення й об'єднання держави, підвищення її авторитету у світі.

Проте мала ця позиція, як зауважує письменник, домислюючи історичні відомості, для князя й негативні наслідки. Жорстокість та байдужість до людських дол, яких змушений був навчитися князь, щоб вижити й перемогти, почали вкорінюватися й у його душі, стали частиною його «я». Змушений постійно грати роль жорстокого й грізного правителя, Ярослав, зрештою, із роками ставав усе більш жорстоким і як особистість, звикав маніпулювати людьми, розпоряджатися на власний розсуд їхніми долями й обмежувати свободу.

Прозакладання Ярославом Софійського собору коротко згадується в «Повісті минулих літ». «Заклав Ярослав місто велике, біля того міста золоті ворота. Заклав церкву Святої Софії, митрополичу...» [4, с. 104]. П. Загребельний не лише домислює літописні рядки, а й прагне уточнити їх, про що свідчить надзвичайно вдало дібраний епіграф до твору, що допомагає розкрити його основну ідею, – рядки з твору Б. Брехта «Запитання читача-робітника»: Хто звів семибрамні Фіви? / В книгах стоять імена королів. / А хіба королі лупали скелі / й тягали каміння?... [3, с. 6]

П. Загребельний проектує ці рядки на вітчизняну історію й вступає в романі «Диво» в полеміку з «Повістю минулих літ». Ідея побудови такої архітектурної споруди могла належати лише творчो обдарованій, талановитій людині – майстру в будівничих справах.

У «Повісті минулих літ» не зазначено імені творця й головного будівничого Софії. виправляючи історичну несправедливість за допомогою художнього домислу, П. Загребельний створює образ будівничого Сивоока – митця, талант якого уособлює незнищений творчий потенціал русичів, гармонійне поєднання культурних здобутків свого народу зі світовими, завдяки чому саме цей «неісторичний» персонаж, на думку літературознавців (В. Дончика, М. Слабошпицького), став найбільшим художнім досягненням письменника у творі.

«Неісторичний» персонаж Сивоок протиставляється історичній постаті – Ярославу Мудрому. Вони виступають уособленням двох протилежних позицій (влади та мистецтва), і від будівництва собору очікують різних результатів: Сивоок – самовиразитися як митцю, побудувати церкву, схожу на його землю, подібних до якої немає ніде у світі, увіковічнити в ній мистецтво своїх предків-язичників; Ярослав – збудувати Софійський собор, ідентичний константинопольському.

Як людина, далека від творчості, князь не міг усвідомити того, що добре розумів Сивоок: кожен витвір мистецтва цінний тим, що він оригінальний, а не копія. Проте нерозуміння мистецтва не завадило Ярославу втручатися в процес будівництва собору, позбавляючи Сивоока свободи творчості. Втручання Ярослава в роботу можна сприймати, як свідчення упертості, обмеженості, навіть

деспотизму князя. Але причини такої поведінки стають зрозумілими завдяки коментарю автора, який пояснює, що князь мав загострене почуття відповідальності за все, що робиться в його державі: «...не для мене – для держави все робиться, для слави божої і на віки вічні. Ти покладеш камінь та й підеш собі ще десь класти, а церква стоятиме на цій землі віки. І казатимуть про неї всяке, якщо ми, перш ніж збудувати, не подумаємо як слід...» [3, с. 518]

Як особистість Ярослав у багатьох випадках розуміє Сивоока, навіть співчуває йому, але як правитель відчуває відповідальним за будівництво собору перш за все себе, бо «у князя турботи державні, а в Сивоока – людські» [2, с. 523]. «Художники – люди, владці – теж люди, але в кожного своє життя, своя мета і своє призначення. Може, слід позоставити кожному робити своє і не втручатися? Але ж тримається держава на князеві, а тому повинні підкорятися йому всі люди в державі» [3, с. 592].

Зрештою, це протистояння між вільним митцем та «закованим у залізний обруч державних обов'язків» князем, що ґрунтується на художньому домислі, закінчилося загибеллю Сивоока, до якої опосередковано причетний Ярослав [3, с. 482].

П. Загребельний, який за допомогою художнього домислу постійно коментує в романі вчинки князя, їх причини, ставлення до них самого Ярослава, відтворює найменші зміни психічного стану персонажа, у цьому випадку не пояснює, що відчув князь, дізнавшись про загибель митця. Певні висновки можна зробити лише з вчинків Ярослава. Очевидно, він шкодував за Сивооком, можливо, навіть відчував себе винним, оскільки покарав убивцю митця – свого вірного прислужника Ситника, звелівши ув'язнити його. Але розгніваний, що митець допоміг Ярославі утекти, князь зважився на підлий вчинок, виявивши свою невдячність по відношенню до Сивоока, – наказав літописцеві переписати розповідь про закладання Софії, «вилучити ... пергамен, де значиться про Сивоока» й записати все в тому варіанті, який нині наявний у «Повісті минулих літ» [3, с. 613].

Звичайно, існування пергаменту з відомостями про творця й головного будівничого Софії Сивоока – результат художнього домислу

письменника, але саме цей пергамент разом із образом Софійського собору й об'єднує в романі різні часові площини, адже його як цінне історичне джерело в роки Великої Вітчизняної війни вивезли до Німеччини фашисти.

Символічно, що коронація князя відбулась у день освячення собору, і це принесло Ярославу довгоочікуване визнання свого народу. Князь «йшов-бо довго і тяжко до цього дня, зосталося багато вбитих і вмерлих позаду... Зберігаючи державу, зберіг себе. Так кожна людина, відчувши в собі дар, великі здібності, повинна сама їх у собі оберігати... Ніхто, крім тебе, цього не зробить! І повинен іти вперед, не озираячись назад, ні на предків, ні на мертвих» [3, с. 613]. Цим закінчується в романі розповідь про Ярослава Мудрого та його епоху.

Отже, ми з'ясували, що П. Загребельний, змальовуючи образ Ярослава Мудрого, використовує художній домисел для того, щоб показати князя не лише як конкретну історичну особу, а й особистість зі своїм складним внутрішнім світом. На майбутнє плануємо дослідити роль вимислу в романі Павла Загребельного «Диво».

Література

1. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сохань та ін./М. Грушевський. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1992. – 640 с.
2. Дончик В. Істина – особистість: проза Павла Загребельного. Літ.-крит. нарис / В. Дончик. – К.: Рад.письменник, 1984. – 248 с.
3. Загребельний П. Диво: роман / П. Загребельний. – К.: Дніпро, 1982. – 623 с.; іл.
4. Повість минулих літ. Літопис / Переказ В. Близнаця. – К.: Веселка, 1989. – 221 с.
5. Сиротюк М. Український радянський історичний роман / М. Сиротюк. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 247 с.
6. Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком: Читацькі маргіналії та варіації на тему П. Загребельного/ М. Слабошпицький. – К.: Ярославів Вал, 2004. – 222 с.
7. Толочко П. Ярослав Мудрий / П. Толочко. – К.: Альтернативи, 2002. – 272 с.; іл.

8. Фащенко В. Павло Загребельний. Нарис творчості / В. Фащенко. – К.: Дніпро, 1984. – 207 с.

Анотація

Н.І. Кириленко. Художній домисел як засіб усебічного розкриття образу Ярослава Мудрого в романі П. Загребельного «Диво».

У статті аналізується специфіка відображення образу Ярослава Мудрого в романі П. Загребельного «Диво», звертається увага на роль домислу у відтворенні характеру персонажа, особливості полеміки автора з історією; подано загальну характеристику діяльності Ярослава Мудрого, поширену в історіографії; пояснено причини відходу від неї П. Загребельного в романі «Диво»; досліджено суть переосмислення письменником історичних відомостей про походження князя та його шлях до влади; визначено специфіку художнього домислення літописних статей про епоху правління Ярослава Київською Руссю; показано вміння П. Загребельного компенсувати за допомогою художнього домислу недостатність історичних відомостей про особисте життя князя, його родину. Завдяки цьому особистість в історичних романах П. Загребельного домінує над історією.

У дослідженні доведено, що постать Ярослава завдяки художньому домислу автора більш складна й багатогранна, ніж у історіографії. При розкритті образу князя П. Загребельний поєднує художній домисел із історичними фактами. Історична основа твору ґрунтується на літописних статтях, зокрема, «Повісті минулих літ».

Ключові слова: роман, літопис, документальність, домисел, князь, історія.

Аннотация

Н.И. Кириленко. Художественный домисел как средство всестороннего раскрытия образа Ярослава Мудрого в романе П. Загребельного «Чудо».

В статье анализируется специфика отражения образа Ярослава Мудрого в романе П. Загребельного «Чудо», обращается внимание на роль домисла в воспроизведении характера персонажа, особенности полеміки автора с историей; представлена общая характеристика деятельности Ярослава Мудрого, распространенная в историографии; объяснены причины ухода от нее П. Загребельного в романе «Чудо»; исследованы суть переосмыс-

ления писателем исторических сведений о происхождении князя и его путь к власти; определена специфика художественного домисливания летописных статей об эпохе правления Ярослава Киевской Русью; показано умение П. Загребельного компенсировать с помощью художественного домисла недостаточность исторических сведений о личной жизни князя, его семье. Благодаря этому личность в исторических романах Павла Загребельного доминирует над историей.

В исследовании доказано, что фигура Ярослава, благодаря художественному домислу автора, более сложная и многогранная, чем в историографии. При раскрытии образа князя П. Загребельный объединяет художественный домисел с историческими фактами. Историческая основа произведения основывается на летописных статьях, в частности, «Повести временных лет».

Ключевые слова: роман, летопись, документальность, домисел, князь, история.

Summary

N.I. Kirilenko. Fiction as a means of full disclosure of the image of Yaroslav the Wise in the novel by P. Zagrebelskiy «Miracle».

The article analyzes the specifics of the the image of Yaroslav the Wise in the novel P. Zagrebelskiy «Miracle»; draws attention to the role of conjecture in creating of the characters, history of polemic of the author with history; provides a general description of activity of Yaroslav the Wise that circulates in historiography; explains the reasons for the departure from it by P. Zagrebelskiy in the novel «The Miracle»; investigates writer's rethinking of historical information about the origins of the prince and his path to power; determines peculiarities of the author's conjecture of thye articles of chronicle of the Yaroslav's era; shows P. Zagrebelskiy's skill to compensate lack of historical information about the personal life of the prince. Due to this person in the historical novels by Paul Zagrebelskiy dominates history.

Image of Yaroslav is more complex and multifaceted in the historical novels by Paul Zagrebelskiy than history, where the prince appears exclusively in the role of intellectual-educator. In creation of the image of the prince P. Zagrebelskiy combines artistic speculation with historical facts. The historical basis of the novel is based on the chronicle articles, in particular, the «Tale of Bygone Years».

Keywords: novel, chronicle, documentary, speculation, history.